

SEYYİD İBRAHİM HANİF'İN "MENÂZİLÜ'L-HAREMEYN'İ"

Arş. Gör. Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

18.yy şairlerinden Seyyid İbrahim Hanîf İstanbul Üsküdarlı'dır. Hac-nâme türü içerisinde değerlendirilebileceğimiz Menâzilü'l-Haremeyn isimli eseri onun H. 1201 yılı Recep ayında Üsküdar'dan kalkan surre alayı ile Haremeyn'e yaptığı yolculuğu konu edinir. Kaynaklardan iyi bir tahsil gördüğü anlaşılan Seyyid İbrahim Hanîf'in bu eseri, manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Farsça manzum parçaların da yer aldığı Menâzilü'l-Haremeyn, Osmanlı karayolu hac güzergahı hakkında bilgiler vermesi açısından dikkate değerdir.

Bu çalışmada, 18.yy Osmanlı sosyo-kültürel hayatından izler taşıyan Menâzilü'l-Haremeyn tanıtılmış ve bu sahada yapılacak çalışmalara katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid İbrahim Hanîf, Menâzilü'l-Haremeyn, hac-nâme

ABSTRACT

"Menâzilü'l-Haremeyn" of Seyyid İbrahim Hanîf

Seyyid İbrahim Hanîf, from Uskudar, is one of the poets of 18th century. His work Menâzilü'l-Haremeyn which is considered a type of hac-nâme contains his trip to Haremeyn with the Surre host which started from Uskudar. Seyyid İbrahim Hanîf who has a good education wrote his work in verse and in prose. Menâzilü'l-Haremeyn also includes Persian texts written in verse, a remarkable literary work that informs about hajj's overland route of Ottoman.

In this study it has been introduced Menâzilü'l-Haremeyn which bears traces of the 18th century Ottoman socio-cultural life and attempted to contribute to the later Works in this field.

Keywords: Seyyid İbrahim Hanîf, Menâzilü'l-Haremeyn, hac-nâme

Giriş

Eski Türk Edebiyatı'nın en temel kaynaklarından biri olan din ve tasavvuf merkezli oluşturulan türler arasında, hac seyahatnameleri önemli bir yere sahiptir. İnsanlık tarihi kadar eski olan hac ibadetini konu alan bu eserler dinî muhtevalarının yanı sıra tarihî ve sosyolojik özellikler de taşımaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu-

muz bu türden eserler, kendi zamanları ile ilgili bizlere kaynaklık etmeleri bakımından önemlidir.

Her biri hac-nâme başlığı altında değerlendirilse de kendi içlerinde farklılık arz eden bir hayli eser mevcuttur. Bunlar, bahsi geçen türle ilgili derli toplu ilk akademik çalışmayı yapan Menderes Coşkun tarafından içerik ve yazılış gayelerine göre dört farklı gruba ayrılmıştır.¹

1. Hac El Kitapları,
2. Rehber Nitelikli Hac Seyahatnâmeleri,
3. Hatıra veya Rapor Nitelikli Hac Seyahatnâmeleri,
4. Edebî Hac Seyahatnâmeleri.

Hac yolculuğu sırasında konaklanan yerlerle ilgili bilgi veren menâziller ve hac ibadetinin uygulanışını anlatan menâsikler yahut ikisi hakkında da bilgiler ihtiva eden eserler hac el kitapları kategorisinde değerlendirilir. Abdurrahman Gubârî'ye ait *Menâsik-i Hac*² isimli eser bu türün en belirgin örneğidir.

Rehber nitelikli hac seyahatnâmeleri, hac el kitaplarının daha ayrıntılı şekilleri olarak karşımıza çıkar.³ Abdurrahman Hibri'nin *Menâsik-i Mesâlik*'i bu türden eserlere örnek olarak gösterilebilir. On bölüm ve bir zeyl'den oluşan mensur eserde, Edirne'den Şam'a, Şam'dan Mekke'ye kadar olan hac konakları ele alınır. Ayrıca Ka'be'de makbul olan dualar, Peygamber'in kabrini ziyaret etme adabı gibi bilgiler yer alır.⁴

Hac farızalarını ifâ etmek üzere yola çıkan kişilerin yolda başlarından geçen hadiseler ve hatıralarının yer aldığı eserler, hatıra veya rapor nitelikli hac seyahatnâmeleri kategorisinde incelenebilir. Temel amacı gezilip görülen coğrafyada bir rapor oluşturmak olan ve gözlemlerini bu amaçla kaleme alan sanatkarların oluşturduğu eserler de bu grupta değerlendirilebilir. Örneğin; 19.yy'da Süleyman Şefik Söylemezoğlu tarafından kaleme alınan *Hicaz Seyahatnâmesi* bu türdendir. Surre emini olarak Hicaz'a gönderilen babası ile bu bölgeye giden Söylemezoğlu, Hicaz bölgesinin dinî, ekonomik, içtimâî durumunu gözlemlemiş ve eserini vücuda getirmiştir. Rapor niteliğinde hazırlanan eser daha sonra Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Birçok plan, harita ve sulu boya resimlerin yer aldığı *Hicaz Seyahatnâmesi* günümüz Türkçesi ile yayımlanmıştır.⁵

Öncelikli konuları menâzil ve menâsik olmayan, hac hatıralarını edebî bir üslupla anlatan eserlere edebî hac seyahatnâmeleri ismi verilir.⁶ Salt bu başlık

¹ Bk. Coşkun, Menders, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'-Haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara, 2002.

² Gül, Amine, *Abdurrahman Gubârî'nin Hayatı, Eserleri ve Menâsik-i Hac Adlı Eseri*(Edisyon Kritik), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

³ Bk. Coşkun, Menderes, "Osmanlı Edebiyatı'ndaki Hac Seyahatnâmelerinin Tipleri", *Osmanlılar Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi*, (Derleyen: Hidayet Yavuzoğlu), XXVII, S. 761, 12-15 Nisan, 1999, s. 191.

⁴ Bk. İlgürel, Sevim, "Abdurrahman Hibri'nin Menâsik-i Mesâlik'i", *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1976, s. 55-72.

⁵ Bk. Söylemezoğlu, Süleyman Şefik, *Hicaz Seyahatnâmesi*, (Haz. Bayram Ürekli-Ahmet Çaycı), İz Yay. , İstanbul, 2013.

⁶ Coşkun, Menderes, "Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Edebî Nitelikli Hac Seyahatnâmeleri",

altında değerlendirilecek eserleri edebî sayıp diğerlerini bu ölçütün dışında tutmak elbette ki yanlış olacaktır. Nitekim en genel tasnifin yapıldığı bu dört kategoride birbirleri ile pek çok ortak yönü bulunan eserler mevcuttur. Bu eserleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmaya çalışmak doğru değildir. Öyle ki, hacın kurallarının anlatıldığı ve hac el kitapları başlığı altında kategorize ettiğimiz Gubârî'nin *Menâsik-i Hac* isimli eseri, mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmış edebî bir eserdir.

Osmanlı hac seyahatnâmeleri içerisinde önemli eserlerden biri Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Haremeyn*'idir. M. 1678 yılında başlayıp bir yıl süren uzun hac yolculuğunun mahsulü olan bu eser, müellifin sanatkârane tarzının en güzel örneklerini ihtiva etmesi bakımından dikkate değerdir. Varılan menzillerde yer alan cami, türbe gibi yerler için yazılan şiirler, eserin edebî değerini gözler önüne sermektedir. Şair Nâbî'nin hac farîzâsı tamamlanıp Haremeyn'den ayrılırken kaleme aldığı şiirler oldukça duygu yüklüdür.

Firâk-ı Kâ'beden sen sanma çeşm-i hûn-feşân aglar
Ser-i kûy-ı hakîkatdür bu tenler içre cân aglar

Degül giryân olan ançak benî Âdem vedâ'ından
Feleklerde melek inler zemîn ü âsumân aglar⁷

Çalışmamıza konu olan *Menâzilü'l-Haremeyn*, şekil ve muhteva yönünden edebî hac seyahatnâmeleri grubunda değerlendirilebilir. Müellifin eser boyunca edebî ve lirik bir üslup kullandığı görülür. *Menâzilü'l-Haremeyn* ile ilgili daha ayrıntılı bilgi, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde verilecektir.

Seyyid İbrahim Hanîf

18.yy'da yaşayan Seyyid İbrahim Hanîf, döneminde kendisi gibi "Hanîf" mahlasını kullanan diğer şairlerle karıştırılmıştır. Bu karışıklık başta, ona ait olmayan eserlerin kendisine isnat edilmesi gibi birçok problemi beraberinde getirmiş ve nihayet İbrahim Hanîf ve eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalar⁸ neticesinde bu tür problemler çözüme kavuşturulmuştur.

Bu bilgiler ışığında 18.yy'da yaşayan ve "Hanîf" mahlasını kullanan üç şairin kimliği şöyledir:

İlki, Silahdar kâtibi Salih Çavuş'un oğlu ve aynı zamanda hattat olan İstanbullu Osman Servet Efendi'dir. "Hanîf" ve "Servet" mahlasları ile şiirler yazmış-

→ →
Türkler Ansiklopedisi, c.11, Yeni Türkiye Yay. , İstanbul, 2012, s. 806.

⁷ Coşkun, Menderes, *a.g.e.*, s. 318.

⁸ Özcan, Nurgül, *Seyyid İbrahim Hanîf'in Siyer-i Medenî'si (İnceleme-Tenkidli Metin)*, İstanbul, 2012; Yıldız, Sümeyye, *İbrahim Hanîf'in Siyer-i Mekkî'si (1-62 varak) İnceleme-Tenkidli Metin-Tıpkıbasım*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Haziran, 2011; Parlakkılıç, Ayşe, *Seyyid İbrahim Hanîf'in Menâzilü'l-Haremeyn'i (İnceleme-Metin)*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Haziran, 2013.

tır.⁹ Hanîf mahlasını kullanmasının yanı sıra İstanbullu olması sebebi ile de Menâzilü'l-Haremeyn müellifi Seyyid İbrahim Hanîf ile karıştırılmıştır.

Bir diğer İbrahim Hanîf, Bağdat Defterdârı Mustafa Bey'in oğlu İbrahim Hanîf'tir.¹⁰ Kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunan müellif, "Üskübî" mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda Şifâ-i Şerîf şârihi olarak zikredilmektedir. Seyyid İbrahim Hanîf ile daha çok karıştırılan kişi Şifâ-i Şerîf şârihi olan bu İbrahim Hanîf'tir.

Üçüncüsü ve çalışmamıza konu olan Seyyid İbrahim ise Fatîm Tezkiresi başta olmak üzere birçok kaynakta ismi zikredilen ilim ve kalem ehli bir zattır. Diğer Hanîfler'den "seyyid" oluşu ile ayrılmaktadır.

Fatîm Tezkiresi'nde müellifin bir dönem divân-ı hümâyûn hocalığı yapmış olduğu ve üç ciltlik bir siyerinin bulunduğu bilgisi yer alır.¹¹ *Kâmusu'l-Âlâm*'da *Fatîm Tezkiresi* ile hemen hemen aynı bilgiler bulunmakla birlikte, müellifin ölüm tarihine yer verilmiştir. Buna göre şairin 1211 yılından sonra vefat ettiği belirtilir.¹² *Ârif Hikmet Tezkiresi*'nde şairin baltacı zümresinden¹³ olduğu söylenir. Sebebi belirtilmeyen bir nedenden ötürü görevinden azledilmiş ve bunun neticesinde kendisine cünûn hâli gelmiştir.¹⁴ Bursalı Mehmet Tahîr *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinin "Hanîf İbrahim Efendi" maddesinde, *Ârif Hikmet* ve *Fatîm Tezkiresi*'nde geçen bilgileri tekrar etmekle birlikte Seyyid İbrahim Hanîf'e yirmi bir eser isnad eder. Ancak söz konusu eserlerin altı tanesi "Üskübî" mahlaslı İbrahim Hanîf b. Mustafa el-İstanbulî'ye aittir. Şefkat ve Silahdarzâde tezkirelerinde Seyyid İbrahim Hanîf'e dair kısa bilgiler yer alır. Yalnız Silahdarzâde'den farklı olarak *Şefkat Tezkiresi*'nde şairin "yâ Resûlallâh" redifli na't-ı şerîfi ve birkaç gazeline yer verilir.¹⁵ *Sicilli Osmanî*'de yer alan Hanîf İbrahim Efendi maddesinde şairin, H. 1211'de vefat ettiği ve manzum üç ciltlik bir siyerinin olduğu belirtilmektedir.¹⁶

Müellifin hayatı ile bazı bilgileri eserlerinden öğrenmek mümkündür. Zira İbrahim Hanîf, manzum *Siyer*'inin "Şükriyye-i Tertîb-i Ebeveyn ve Gayrihi" bölümünde anne ve baba adına yer verir. Buna göre Seyyid İbrahim Hanîf'in baba adı Kâzım, anne adı Rûkiyye'dir. Bahsi geçen şiirde yer alan bir diğer bilgi ise, şairin annesinin seyyid oluşudur. Annesini nesebi temiz ve seyyidlik denizinin incisi olarak tavsîf eden şairin seyyidlik yönünün anne tarafından geldiğini söylemek mümkündür.

⁹ Mehmet Nâilî Tumân, *Tuhtê-i Nâilî*, c. 1, s. 140, nu: 558.

¹⁰ Aksu, Cemal, *İbrahim Hanîf Divanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s. X.

¹¹ Fatîm Davûd, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, vr.77

¹² Şemseddin Samî, *Kâmusu'l-Âlâm*, c. 3, Ankara, 1996, s. 1993.

¹³ "Osmanlılar'da sarayın birün görevlilerinden bir zümrenin adı.Farsça teberdârân adıyla da anılan baltacılar, bir rivayete göre ilk defa II. Murad zamanında Acemi Ocağı'na alınmışlar ve sefere giderken yol açmak, bataklıkları kurutmak, çadır kurmak, yük kaldırıp indirmek gibi işler ve ayrıca bazı saray hizmetleri için kullanılmışlardır." Bk. Özcan, Abdülkadir, "Baltacı", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., c. 5, Ankara, 1992, s. 34.

¹⁴ Ârif Hikmet (Şeyhülislâm Ahmed), *Ârif Hikmet Tezkiresi*, Ali Emîrî Kitaplığı, Nu: 789, vr.18a.

¹⁵ Şefkat Seyyid Abdülfettah, *Şefkat Tezkiresi*, Ty., Nu: 3916, 1229, vr. 17a.

¹⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, İstanbul, 1996, s. 751.

"Vâlidim pîr-i bekâ Kâzım lakab
Namdâş-ı mefhar-i Rûm u Arab"

"Vâlidem Rûkiyye-i sâfi-cenâb
Dürre-i bahr-i siyâdet-intisâb"¹⁷

İbrahim Hanîf'in seyyid oluşuna dair bir diğer bilgi, *Menâzilü'l-Haremeyn* isimli eserinde yer almaktadır:

Hanîf'in cedd-i pâki sensin ey 'âlf-cenâb el-hakk
Koma zilletde eyle 'avn u şefkat yâ Resûlallâh (48a)¹⁸

Arif Hikmet Tezkiresi'nde müellif ile ilgili bölümde "Bu dahi Neş'et telâmi-zindendir." ¹⁹ sözü ile, İbrahim Hanîf'in Hoca Neş'et'in öğrencisi olduğu belirtilir. Şair Hoca Neş'et'e ait *Tûfân-ı Mârifet* isimli eserin şerhini ihtiva eden *Şerh-i Tûfân-ı Mârifet* isminde bir eser kaleme almış ve bir nevi hocasına karşı talebelik vazifesini yerine getirmiştir. Hoca Neş'et'in Mevlevî tarikatına mensup olması, müellifin de bu tarikata yakın olabileceği düşüncesini doğurur. Şair, *Dîvân-çe*'sinin²⁰ ilk sayfasında bulunan gazelin matla' beytinde Mesnevi'ye bağlılığını ifade eder ve kendisini Mevlâna dergâhının dilencisi olarak vasfederken intisâb ettiği tarikata da vurgu yapmış olur.

"Ben müntesib-i Mesnevî-i ma'nâyım
Deryûzege-i dergeh-i Mevlânâ'yım"

Şairin eserlerinden elde edilen bir diğer bilgi doğum tarihine dairdir. Tezkiyelerin yalnız ölüm tarihinden bahsettiği İbrahim Hanîf, üç ciltlik manzum siyerinin birinci cildinde eserinin telif tarihini vermiştir. Bu bilgilerden hareketle onun doğum tarihine ulaşmak mümkündür. Şair, eserini tamamladığı 1204/ 1790 senesi Şa'bân ayında kırk yaşında olduğunu dile getirir. O halde şairin doğum tarihi 1164/ 1750'dir.

Bin iki yüz dört sâlinde hemân
Şehr-i şa'bân içre feyz oldu revân

Sinnîn-i ömrüm erbain idi bu dem

¹⁷ Yıldız, Sümeyye, *a.g.t.*, s. 122.

¹⁸ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 252.

¹⁹ Ârif Hikmet (Şeyhülislâm Ahmed), *a.g.e.*, vr. 18a.

²⁰ Seyyid İbrahim Hanîf, *Dîvânçe*, Ali Emîri, Mnz 121, vr.1b.

Bu kemâli etdi ma'bûdum kerem²¹

Tüm bu bilgilerden hareketle söylenilebilir ki 1164/ 1750 doğumlu Seyyid İbrahim Hanîf, İstanbul Üsküdarlı'dır.²² Mevlevî tarikatına mensuptur. Bir vakit dîvân-ı hümâyûn hocalığı yapmıştır. 1201/1787 senesi Receb ayında 37 yaşında hacca gitmiştir.²³ Ölümü ile ilgili kaynaklarda muhtelif tarihler yer alır. 1211/1797²⁴, 1211'den sonracı²⁵ ve Pertev'in düştüğü tarihe göre 1217/1803'tür. Ölüm tarihi ile ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir.

Yapılan araştırmalar neticesinde Seyyid İbrahim Hanîf'e ait dört eser tespit edilmiştir. Bunlar; *Dîvançe*, *Siyer-i Nebî*, *Şerh-i Tufân-ı Mârifet* ve *Menâzilü'l-Haremeyn* isimli eserlerdir.

Seyyid İbrahim Hanîf'e ait olduğu tespit edilen *Dîvançe*, Ali Emîrî Kütüphanesi'nde, Mnz 121 numara ile kayıtlıdır. 34 varaktan oluşan eserde şair, bazı şiirlerin üstünü çizmiş ve yerine yenilerini yazmıştır. Oldukça karışık ve bir kısım varakları okunmayacak derecede olan eser, daha çok müsvedde bir defter izlenimi uyandırmaktadır.

Kaynaklarda üç cilt olduğu bilgisi yer alan manzum *Siyer-i Nebî*'nin iki cildine ulaşılmış, bahsi geçen ciltlerin yurt içindeki ve yurt dışındaki nüshaları karşılaştırılarak iki cilt ile ilgili tenkitli metin hazırlanmıştır.²⁶ Eserin üçüncü cildine ise henüz ulaşılamamıştır.

Müellife ait bir diğer eser, Hoca Neş'et'e ait olan *Tufân-ı Mârifet* ismi ile Farsça kaleme alınan eserin, Osmanlı Türkçesi ile yapılan şerhidir. *Şerh-i Tufân-ı Mârifet*²⁷ isimli eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki farklı nüshası tespit edilmiştir.

Menâzilü'l-Haremeyn, Seyyid İbrahim Hanîf'e ait dördüncü eserdir. Araştırmalarımız neticesinde tek nüshasına ulaşılan eser üzerine tarafımızca bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²⁸

Menâzilü'l-Haremeyn

Kayıt yeri: Süleymaniye Kütüphanesi/Lala İsmail Bölümü No:220.

İstinsah: ?

Müstensih: ?

Varak Ölçü: 212x1229(150x74); satır: 23, yazı: nesih, kağıt: nohudî renk, fligranlı, az aharlı, orta kalın; cild: kenarlar ebrû kağıt ve meşin kaplı, bordo renkli mukavva kapak, miklepli, şirâzesiz.

İbrahim Hanîf, yazmanın başında eserin ismini: "Hâsıl-ı Hacc-ı Menâzilü'l-

²¹ Yıldız, Sümeyye, *a.g.t.*, s. 139

²² Bk. Seyyid İbrahim Hanîf, *Dîvançe*, v. 15b.

²³ Bk. Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 121.

²⁴ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s.751.

²⁵ Şemseddin Samî, *a.g.e.*, c. 3, s. 1993.

²⁶ Bk. Özcan, Nurgül, *a.g.e.*; Sümeyye Yıldız, *a.g.t.*

²⁷ Seyyid İbrahim Hanîf, *Şerh-i Tufân-ı Mârifet*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nu: 2893; Darülmünevi Bölümü, nu: 583.

²⁸ Bk. Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*

Haremeyn Seyyid İbrâhim Hanîf Efendi" olarak kaydetmiştir. 70 varaktan müteşekkil olan eserin sayfa kenarları mücedveldir. Serlevhâsı, 1b ve 2b'deki varakların cedvelleri altın yaldızlı diğer varakları ise kırmızı mürekkeplidir. Başlıklar ve mekân isimleri kırmızı mürekkep ile kaleme alınmıştır. 49b'de bir derkenar ye alır. Besmelesi ve tetimmesi bulunan esere müellif şöyle başlar: "*Ammâ ba'd bu abd-i âciz ü za'if ya'nî es-Seyyid İbrâhim Hanîf arzû-yı hacc-ı şerîf ve ziyâret-i ravza-yı habîb-i Rabb-i latîf ile bin iki yüz bir senesi Recebinde âsitâne-i sa'âdetden Üskûdâr-ı gufrân-âsâra güzâr birle hem kâfile-i hüccâc-ı hidâyet-minhâc olduğumda...*"²⁹.

Menâzilü'l-Haremeyn "Hatîme" başlıklı şiir ile son bulur:

Tamâm oldu Hanîfâ hâsıl-ı hac
Bi-hamdillâh ki erdi hûsn-i encâm
Du'â-yı hayr-ı ahbâb-ı kirâmdır
Sana bu sırrı eden feyz ü ilhâmdır³⁰

I. Abdülhamid devrinin son yıllarında hazırlanan ve müellifin de aralarında bulunduğu surre alayı, Hacı İsmail Ağa isimli surre emini önderliğinde 1201/1787 yılında Haremeyn'e doğru yola çıkmıştır.³¹ Osmanlı Devleti'nde teşrifât halini alan surre töreni³² ile hacca giden İbrahim Hanîf Efendi, eserinin başında hacca ne zaman ve ne şekilde gittiğini belirtir ve Üskûdar'dan Haremeyn'e kadar uğranılan tüm menzillere eserinde yer verir. Menziller arasındaki mesafelerin birbirlerine olan uzaklıklarının da belirtildiği eser, bu yönü ile menâzil-nâme özelliği de göstermektedir.

Menâzilü'l-Haremeyn'de Seyyid İbrahim ve beraberinde bulunduğu hac kervanı sırası ile Üskûdar, Kartal, Gebze, Kız Derbendi, İznik, Lefke, Vezirhanı, Söğüt, Eskişehir, Battal Gâzi, Hüsrev Paşa, Beyat, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Iğın, Ladîk, Konya, İsmâ'îl, Karapınar, Ereğli-yi Karaman, Ulukışla, Çiftehan, Ramazanoğlu Yaylası, Çakıthanı, Adana, Misis Köprüsü, Kurtkulağı, Payâs, İskenderun, Belen, Karamût Hanı, Zambâkiye, Şu'ûr, Madîk Kalesi, Hamâ Kasabası, Humus, İki Kapılı, Yitknâm, Kudeyfe Hanı, Şâm-ı Şerîf, Rebve, Tarhana Hanı, Dekke, Müzeyrib, Mafrak, Ayn-ı Zarka, Belka Kalesi, Katrâne Kalesi, Tabût Kuruşu, Aneze Kalesi, Ma'ân Kalesi, Akabebaşı, Çekimân, Vâdiyü'l-Basît (Peygamber Eşmeleri), Kazıktutmaz, Âsî Hurma, Magârât (Eşmeler), Hayber Kalesi, Birke-i Muazzam, Pirinç Ovası, Medâyin-i Sâlih, Bi'r-i Ganem, Bi'r-i Zümürüd, Vâlide Sultan, Hediye Eşmeleri, Astîl Anter, Sebîlü'l-Hâc (Osman Paşa Kapıları),

²⁹ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 121.

³⁰ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 328.

³¹ Bk. Yıllara göre surre alaylarına önderlik eden surre eminlerinin isimleri: Atalar, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 181.

³² Surre Alayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Atalar, Münir, *a.g.e.*

Medine-i Münevvere, Bi'r-i Alî, Kubûr-ı Şühedâ, Cüdeyde Boğazi, Bedr-i Huneyn, Maymûn Ovası, Rabiğ, Güzelce Bölge, Vâdî-yi Fâtıma, Mescid-i Umre, Mekke-i Mükerreme, Bi'r-i Zemzem, Minâ, Müzdelife, Arafât olmak üzere seksen üç menzilden geçerek Haremeyn'e ulaşır.

Surre alayı büyük bir coşkuyla Mekke'ye gelir. Müellif Mekke menziline varışlarını şöyle tasvîr eder:

"Çünkü hacc-ı Kırân'a niyyet olunmuşdu. Bu mahalden lebbeyk allâhümme lebbeyk [63a] lâ şerîke leke lebbeyk inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk lâ şerîke lek güyân ve bu münâcâtı isâl-i dergâh-ı Rabb-i müste'ân ederek şehri dil-ârâyı Mekke-i Mükerreme'ye vusûl müyesser ve mu'allâ ta'bîr olunur mezâristâna karîb mahall-i dil-firîbe nasb-ı hıyâm-arâm kılındı."³³

Seyyid İbrahim Hanîf, her bir konağa vusûlünde şiir kaleme almış ve bu şiirde varılan menzilin ismine yer vermiştir. Örneğin; surre töreninin gerçekleştiği Üsküdar'dan hareket eden surre alayı Kartal menziline gelir. Burada Na't-ı Şerîf isimli bir şiir yazan Seyyid İbrahim Hanîf, şiirde Kartal'dan bahseder.

Kartal'a bir ok dokunsa yelegindendir hazer

Hıfz eder ammâ anı nûr-ı Muhammed Mustafâ (2a)³⁴

Cüdeyde Boğazi'na gelen şair buradan bahseden bir medîha kaleme alır.

Göründü dile tâbiş-i envâr-ı *Cüdeyde*

Mest etdi beni cünbüş-i akmâr-ı *Cüdeyde*

Mânend-i reh-i râst u vefâ yolları dağı

Bû-yı haremi vermede âsâr-ı *Cüdeyde* (59b)³⁵

Manzum ve mensur parçalardan oluşan *Menâzilü'l-Haremeyn*'de çok çeşitli nazım şekilleri ve türlerine rastlanır. Eserde toplam 218 şiir bulunmaktadır. Bunlardan 134'ü gazel, 50'si nazm, 18'i kıt'a, 5'i muhammes, 3'ü murabba', 1'i mesnevi, 1'i de tahmis nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Nat'-t-ı Şerîf, Medîha, Münâcât, Vedâiyye, Vasf-ı İhram, Vasf-ı Umre ise eserde yer alan nazım türlerindedir. Bunlar arasında na'tler en hacimli kısmı teşkil etmektedir. Birkaç istisna dışında çoğu "yâ Resulallâh" redifi ile kaleme alınan na't-ı şerîflerde şair, soyundan geldiği Hz. Muhammed'e olan muhabbetini coşkun bir söyleyiş ile dile getirmektedir.

³³ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 298.

³⁴ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 26.

³⁵ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 297.

Harîm-i hazretin mânen-i cennet yâ Resûlallâh
Bi-hamdillâh ki etdik hoş ziyâret yâ Resûlallâh (49a)³⁶

Ayrıca eserde Eşref-i Rûmî, Ertuğrul Gazi, Mevlâna, Şems-i Tebrizî, Sultan Veled, Sadreddin-i Konevî, Hüsâmeddin Çelebi ve daha birçok isim için medîhalar yer almaktadır. Bu medîhaların çoğunun Mevlevî büyükleri için kaleme alınması dikkat çeker. Bu da şairin müntesibi olduğu Mevlevî tarikatına olan bağlılığının doğal sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Mûsil-i kurb-ı Hudâ'dır hak-tarîk-i Mevlevî
Şems-i 'irfân-ı inâyetdir refîk-i Mevlevî (17a)³⁷

18.yy'ın dil ve üslup özelliklerini canlı bir biçimde aksettiren *Menâzilü'l-Haremeyn*'de Seyyid İbrahim Hanîf'in diğer eserlerine nispeten sade bir dil kullandığı görülmektedir. Bunda, aylar süren uzun ve meşakkatli hac yolculuğunu durağanlıktan kurtarmak ve beraberindekileri eğlendirmek amacı güttüğü söylenebilir. Nitekim mensur parçalar arasına serpiştirilen rüya tabirleri, menkıbeler ve fıkralar bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Aşağıda verilen örnek, *Menâzilü'l-Haremeyn*'de yer alan bir Nasreddin Hoca fıkrasıdır.

"*Letâ'ifât-ı Hâce Nasreddîn kuddise sirrahu'l-'azîzdir ki ehibbâ-yı kirâmî cenâzenin kankı kolunda tâbût-keş-i ecr olmak efzaldır dediklerinde derûn-ı tâbût-ı fenâda ten-füsürde-i memât olunmayın da kankı tarafında giderseniz gîdîn buyurmuşlar.*"³⁸

Müellifin eserde Farsça şiirler kaleme almasından, ayet ve hadislere yaptığı kıtbaslardan yola çıkarak ilim irfan sahibi bir zat olduğu anlaşılmaktadır.

Menâzilü'l-Haremeyn'in edebî özelliğinin yanı sıra, tarihî ve kültürel önemi de değinmek gerekir. Zira, Osmanlı Devleti zamanında teşrifât halini alan surre geleneği ile ilgili birçok uygulamanın ve terminolojinin esere aks ettiği görülmektedir. Surre-i hümâyûn, surre-i hümâyûn emîni, sakabaşı, emîrû'l-hac gîbi surre geleneği bünyesinde oluşan terimler bunlardan bazılarıdır.

Sonuç

Hac seyahatnâmeleri ile ilgili yapılan tasnife göre; *Menâzilü'l-Haremeyn* isimli eseri tek bir sınıfa yerleştirmek doğru olmaz. Bahsi geçen eser, menâzil-nâme özelliği göstermesinin yanı sıra ihtiva ettiği manzum ve mensur parçalar ile aynı zamanda edebî hac seyahatnâmeleri kategorisinde de değerlendirilebilir.

³⁶ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 51.

³⁷ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 161.

³⁸ Parlakkılıç, Ayşe, *a.g.t.*, s. 167.

Osmanlı Dönemi'nde önemli bir gelenek halini alan surre alaylarına değinen eser, edebiyat ve tarih ilişkisini ortaya koyması bakımından önem arz eder. Ayrıca eserde yer alan coğrafya isimleri, menzillerin birbirlerine olan uzaklıkları, o dönemin yol şartları ve coğrafi özellikleri Osmanlı coğrafyasına dair bilgiler ortaya koymaktadır.

Tarafımızca üzerinde yüksek lisans tezi hazırlanmış olan *Menâzilü'l-Haremeyn*'e dair bir çok ayrıntı ve tespitler bahsi geçen çalışmaya havale edilerek burada bu kadarı ile iktifa edilecektir. 18.yy Osmanlı sosyo-kültürel hayatına dair önemli izlerin bulunduğu eserin; edebiyattan, tarihe, coğrafyadan sosyolojiye kadar farklı disiplinlere katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Hac seyahatnâmesi özelliği gösteren bu eserin hazırlanması, hakkında çok fazla çalışma yapılmamış hac seyahatnâmeleri türü ile ilgili bir boşluğu dolduracaktır.

Kaynaklar

- » AKSU, Cemal, *İbrahim Hanîf Divanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- » Ârif Hikmet (Şeyhülislâm Ahmed), *Ârif Hikmet Tezkiresi*, Ali Emîri Kitaplığı, Nu: 789.
- » ATALAR, Münir, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. , Ankara, 1991.
- » COŞKUN , Menderes, "Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Edebî Nitelikli Hac Seyahatnâmeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c.11, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2012.
- » _____, "Osmanlı Edebiyatı'ndaki Hac Seyahatnâmelerinin Tipleri", Osmanlılar Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi, Derleyen: Hidayet Yavuzoğlu, XXVII, s. 761, 12-15 Nisan 1999.
- » _____, Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara, 2002.
- » Fatîm Davûd, Hâtîmetü'l-Eş'âr, Haz. Ömer Çiftçi, ekıtap.kulturturizm.gov.tr.
- » İLGÜREL, Sevim, "Abdurrahman Hibri'nin Menâsik-i Mesâlik'i", *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1976.
- » Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, 1996.
- » Mehmet Nâilî Tumnân, Tuhfe-i Nâilî, Süleymaniye Kütüphanesi, nu: 558.
- » ÖZCAN, Nurgül, *Seyyid İbrahim Hanîf'in Siyer-i Medenî'si* (İnceleme-Tenkidli Metin), Son Çağ Yay. , İstanbul, 2012.
- » PARLAKKILIÇ, Ayşe, *Seyyid İbrahim Hanîf'in Menâzilü'l-Haremeyn'i* (İnceleme Metin), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Haziran 2013.
- » Seyyid İbrahim Hanîf, Divançe, Ali Emîri Kütüphanesi, Mnz 121.
- » _____, *Menâzilü'l-Haremeyn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Bölümü, Nu: 220.
- » _____, *Şerh-i Tûfân-ı Mârifet*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nu:2893; Darulmesnevi Bölümü, nu:583.
- » SÖYLEMEZOĞLU, *Süleyman Şefik, Hicaz Seyahatnâmesi*, Haz. Bayram Ürekli-Ahmet Çaycı, İz Yay. , İstanbul, 2013.
- » Şefkat Seyyid Abdülfettah, *Şefkat Tezkiresi*, Ty. Nu: 3916, 1229.
- » Şemseddin Samî, *Kâmusu'l-Âlâm*, Ankara, 1996.
- » YILDIZ, Sümeyye, *İbrahim Hanîf'in Siyer-i Mekkî'si (1-62 varak) İnceleme-Tenkidli Metin-Tıpkıbasım*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Haziran, 2011.